

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-4-13>

УДК:314.7(477)

JEL C18, I20, O15

Л. К. Семів

доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін

Львівського інституту ДВНЗ «Університет

банківської справи», м. Львів

e-mail: semivlubov@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1219-1970>

ОСОБЛИВОСТІ СЕРЕДОВИЩНОГО ТВОРЕННЯ ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Визначено поняття освітньої міграції, середовища її творення в країні та їх головні складові; сформовано відповідне статистичне забезпечення для оцінювання середовища творення освітньої міграції; обґрунтовано доцільність врахування фактора освітньої міграції при формуванні системи інформаційно-аналітичного супроводу моніторингу стану міграційної активності населення регіону. Визначено поняття середовища освітньої міграції та охарактеризовано основні складові його формування. Показано, що перша складова характеризує освітні та інформаційні умови формування середовища освітньої міграції населення, друга – освітньо-наукові умови, третя – соціально-економічні, соціально-демографічні, політичні умови, четверта – інноваційні умови, п'ята – інституційні. Наведено перелік показників, які розробляє українська статистика, для кількісного представлення кожної складової середовища освітньої міграції. Зроблено висновок про об'єктивну потребу проведення моніторингу стану міграційної активності та формування системи його інформаційно-аналітичного супроводу. Запропоновано розраховувати регіональний індекс формування середовища освітньої міграції.

Ключові слова: освітня міграція, середовище, складові, умови формування середовища, показники, моніторинг.

Semiv L. PECULIARITIES OF THE ENVIRONMENTAL CREATION OF EDUCATIONAL MIGRATION IN UKRAINE

The concept of educational migration and the societies in which it is created are defined; the main components and their features are outlined. The necessary statistical information is generated for the evaluation of the environment of creation of educational migration. The value of the factor of educational migration in the formation of analytical support system is discussed. The paper proves that in the era of freedom of knowledge movement on the European continent and development of "European Higher Education Area" (EHEA) and "European Research Area" (ERA) the processes of educational migration and academic mobility of Ukrainians are linked to job search. The notion of the educational migration and its five main components are described: the quantitative dimension of the potential of educational migration; quality of academic environment; motivational conditions; possibilities of cooperation between universities and industry in research; institutional condition in education. The author shows that the first component characterizes the educational and informational condition of forming of educational migration, the second - educational and scientific conditions, the third - socio-economic, socio-demographic, political conditions, the fourth - innovative conditions, the fifth – institutional ones. The list of indexes for quantitative presentation of each component of the environment of educational migration is presented. The conclusion was made about the objective need to monitor the state of migration activity and the formation of system of informational and analytical support. The regional index of educational migration environment is suggested to be calculated.

Keywords: educational migration, environment, components, condition of the environment formation, indexes, monitoring.

Постановка проблеми. Поява на європейському рівні «п'ятої свободи» – свободи руху знань, формування та розвиток «Європейського простору вищої освіти» (EHEA) та «Європейського простору досліджень» (ERA) створили інституційні умови для активізації масового соціокультурного явища, пов'язаного з переміщенням студентів, викладачів і дослідників за межі регіону чи країни постійного проживання. З метою підвищення освітнього рівня, здобуття нових знань в Україні щороку активізується потік освітніх міграцій за кордон в межах різноманітних академічних обмінів і програм,

а також всередині країни між різними закладами вищої освіти (ЗВО). Підписання (червень 2014 р.) та ратифікація Верховною Радою та Європейським парламентом (вересень 2014 р.) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відкриває широкий простір співпраці у сфері освіти та мобільності [1]. При цьому інтереси освітнього та дослідницького характеру українців поєднуються з можливістю знайти відповідну роботу й бути реально працевлаштованими за кордоном.

Для визначення особливостей окреслених процесів вітчизняні та зарубіжні науковці та

практики використовують поняття «навчальна міграція», «студентська мобільність», «студентська міграція» («student migration»), «довготермінова студентська імміграція» (стосується мігрантів, які прибувають до країни для формального навчання на 12 місяців або довше) [2, с. 85]. Оскільки аспекти студентської мобільності (студенти складають найбільшу групу в освітній міграції з України поряд з учнями, докторантами, навчально-педагогічними працівниками, дослідниками) поєднуються з вирішенням проблем їх працевлаштування в закордонного роботодавця, тому у статті основним є термін поняття «освітня міграція». На користь правильності нашої думки вказує директива Європейського парламенту (2016 р.), за якою в європейських країнах (крім Данії, Ірландії та Великої Британії) передбачається створити більш привабливі умови для іноземних студентів з третіх країн, які закінчили навчання в місцевих університетах. Цим особам упродовж наступних двох років дозволено знаходитися у країні для пошуку роботи або ж самозайнятості принаймні ще дев'ять місяців після випуску [3]. Тож з 2016 р. на офіційному рівні освітній мігрант має можливість бути працевлаштованим після завершення навчання чи дослідницької діяльності за кордоном.

Аналіз останніх досліджень. Останніми роками українськими вченими та практиками, освітніми інституціями національного та міжнародного рівнів активізована увага до особливостей і міждержавних відмінностей у процесах освітньої міграції. На міжнародному рівні великий авторитет мають розробки Інституту статистики ЮНЕСКО, Європейського парламенту. В Україні плідні результати інституційного та аналітичного характеру має діяльність Міністерства освіти і науки України, незалежного аналітичного центру CEDOS, Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», сайтів різних освітніх агентств. Щодо освітньої міграції у системі вищої освіти, то інтерес до цього сучасного феномену простежувався у працях А. Шевчука, Є. Стадного, О. Слободян, Л. Жураковської, П. Безуглого, Г. Біляковської, О. Гринькевич, Г. Смалійчука, Т. Нагорняка, В. Черби та ін.

Мета статті – визначити поняття освітньої міграції, її середовища в країні; окреслити особливості головних його складових та сформулювати відповідне їх статистичне забезпечення; обґрунтувати доцільність врахування фактора освітньої міграції при формуванні системи інформаційно-аналітичного супроводу моніторингу стану міграційної активності населення регіону.

Основні результати дослідження. Процеси освітньої міграції, як правило, здійснюються у формі здобуття транскордонної освіти та академічної мобільності як основних інституційних форм освітньої міграції. Транскордонна освіта визначає міграцію студентів в іншу країну для навчання у закордонному ЗВО протягом обмеженого періоду

або всього терміну навчання, а також навчання студентів (опанування закордонних освітніх програм) на основі використання електронного, дистанційного навчання. Академічна мобільність передбачає участь студентів у навчальному процесі закордонного чи українського ЗВО, проходження навчальної або виробничої практики, проведення наукових досліджень з можливістю перезарахування освоєних навчальних дисциплін, практик [4, с. 256]. У наведених визначеннях форм освітньої міграції акцентується увага на тому, що людина-мігрант здобуває освіту, підвищує кваліфікацію, проводить спільні наукові дослідження за межами регіону чи країни свого постійного проживання. Водночас статус освітнього мігранта дозволяє зайнятися пошуком відповідної роботи й бути зайнятими принаймні ще 9 місяців після завершення навчання чи дослідницької діяльності за кордоном. Відтак споживачі освітніх послуг є потенційною робочою силою відповідних професій та кваліфікацій приймаючої країни.

Це дає нам повне право стверджувати, що освітня міграція є складовою та індикатором міграційної активності українського населення. Напрямок її потоків, активність та інтенсивність визначає середовище України, окремих її регіонів як сув'язь багатоманітних обставин, умов, домовленостей об'єктивного й суб'єктивного характеру, які є причинами, поштовхом появи та розвитку процесів освітньої міграції. У зв'язку з цим не можемо оминати увагою поняття середовища освітньої міграції, не визначивши роль і значення фактора середовищного творення освітньої міграції. Базуючись на загальному понятті середовища як комплексного інтегрального явища, особливої просторової єдності умов існування людини та суспільства, можна дати таке визначення середовища освітньої міграції: це сукупність політичних, інституційних, освітніх, освітньо-наукових, соціально-економічних, соціально-демографічних, інформаційних та інших умов, які існують у країні, на певній її території та які є вагомими для прийняття особою рішення щодо освітньої міграції. Наявність цих умов формує відповідний фон (поле) для активізації (пришвидшення) чи сповільнення міграційних процесів у регіоні в той чи інший період часу, дозволяє виявити нові якісні характеристики досліджуваного процесу.

Освітня міграція, яка за своїми обсягами та інтенсивністю спричинила появу п'ятої міграційної хвилі, стосується переміщень між регіонами та за межі країни українського студентства, науковців і дослідників з метою реалізації індивідуальних освітніх, академічних, дослідницьких програм у зарубіжних ЗВО. Останнім часом у міграційні процеси за освітньою ознакою активно включаються випускники середніх шкіл і професійно-технічних навчальних закладів.

Динамічні зміни в суспільстві, політиці, економіці змінюють (поліпшують чи погіршують, модернізують чи деформують) середовище міграційної активності населення регіону, додають йому специфічних рис та якостей. Особливості середовища освітньої міграції того чи іншого регіону, формують, з одного боку, попит студентської молоді, науково-педагогічного персоналу (НПП), дослідників на навчання за кордоном, а з другого – сприяють зростанню контингенту іноземних студентів в українських ЗВО.

Визначимо сучасні особливості середовища активізації освітньої міграції в Україні та її регіонах. Цей етап є важливим для розроблення методики оцінювання середовища освітньої міграції та обґрунтування вибору системи відповідних статистичних показників. Логіка дослідження та наявність відповідного статистичного забезпечення дозволяє представити середовище освітньої міграції в розрізі таких узагальнених його характеристик: кількісний потенціал освітньої міграції, якість академічного середовища, мотивація освітньої міграції, можливість співпраці університетів і промисловості у дослідженнях, інституційні умови в освітній сфері.

Потенціал освітньої міграції. Демографічну основу середовища освітньої міграції здебільшого формує контингент студентів ЗВО III-IV рівнів акредитації (академії, університетів, інститутів). Міністерство освіти і науки України на конкурсній основі здійснює відбір на навчання студентів і аспірантів та стажування наукових працівників і НПП у провідних ЗВО та наукових установах за кордоном з метою підвищення рівня їхньої теоретичної та практичної підготовки, проведення авторських досліджень, опанування новими методами, набуття досвіду здійснення науково-дослідної і викладацької діяльності, забезпечення інформаційного обміну, розширення наукових контактів із зарубіжними науковцями в Україні [5]. На підтримку процесів академічної мобільності МОН України допускає до участі у конкурсах на отримання стипендій (за кошти грантів, відповідних програм, приймаючої сторони) студентів державних ЗВО, які мають високі результати навчання, досягнення у науково-дослідній роботі тощо. До процесів освітньої міграції приєднуються студенти ЗВО I-II рівнів акредитації та учні старших класів шкіл, проте їхня частка суттєво менша. Підняття статусу ЗВО до рівня університету (так званий «академічний дрейф») актуалізує важливість розвитку мережі ЗВО в регіоні, що відображено у показнику кількості ЗВО (академії, університетів, інститутів) на 10 тис. осіб населення, а також розвиток кадрового забезпечення навчального процесу висококваліфікованими кадрами – показник кількості НПП університетів, академії, інститутів. При цьому немаловажне значення має розвиток мережі ЗВО і забезпечення доступу всіх бажаючих до отримання освітніх послуг, що демонструє

показник частки студентів, які навчаються у відокремлених структурних підрозділах університетів, академії, інститутів, у загальній їх кількості.

Сучасний освітній процес немислимий без використання дистанційних форм навчання, що пояснюється необхідністю врахування показника частки студентів, які навчаються на заочній формі ЗВО III-IV рівнів, в загальній їх кількості (стимулятор). Оскільки процеси освітньої міграції здійснюються в середовищі інформаційно-комп'ютерних технологій і мережі інтернет, використано показник частки населення, що використовувало інтернет для навчання та освіти, у загальній кількості населення, яке повідомило, що користувалося послугами інтернету (за результатами обстеження домогосподарств). Відзначені атрибути середовища освітньої міграції «працюють» на збільшення її обсягів в регіонах країни.

Якість академічного середовища. У процеси освітньої міграції залучається найбільш перспективна частина інтелектуального потенціалу українського суспільства. Грантові стипендії виборюють аспіранти, докторанти, дослідники державних ЗВО (наявність пріоритетного напрямку тематики досліджень за темою дисертації, публікації за кордоном, патенти, участь у конференціях різних рівнів, добре володіння іноземною мовою), а також наукові та науково-педагогічні працівники. Підставою для цього є робота у ЗВО на постійній основі, наявність ступеня кандидата наук та стажу наукової роботи не менш трьох років, наявність пріоритетного напрямку тематики досліджень, публікації за кордоном, патенти, участь у конференціях різних рівнів, достатній рівень володіння іноземною мовою. Для оцінювання якості академічного середовища використано показники, які характеризують: мережу ЗВО (частка ЗВО, які здійснюють підготовку аспірантів; частка ЗВО, які здійснюють підготовку докторантів – показники стимулятори); контингент (частка аспірантів до 35 років у загальній їх кількості, частка докторантів до 40 років у загальній їх кількості – показники стимулятори відображають аспект залучення талановитої молоді до наукової діяльності); кількісний та якісний склад НПП (кількість НПП, які мають науковий ступінь кандидата наук, на 100 НПП; кількість НПП, які мають науковий ступінь доктора наук, на 100 НПП, кількість аспірантів і докторантів на 100 осіб НПП. Унаслідок глобалізації освітнього середовища та наближення (входження) до освітнього й наукового європейського простору найінтенсивніше мігрують за кордон українські освітяни-науковці.

Мотивація освітньої міграції. У добу євроінтеграції, зростання обсягів міграційних процесів та зміни їх параметрів центральним аспектом, що визначає баланс між академічною мобільністю та освітньою міграцією, є визначення та врахування основних мотивів руху освітніх

мігрантів всередині країни та за її межі. Ці мотиви характеризують соціально-економічні, політичні, соціально-демографічні умови освітньої міграції та є визначальними у співвідношенні процесів притягання й виштовхування освітніх мігрантів.

Тривалий час в українському суспільстві залишається гострою проблема працевлаштування випускників ЗВО. Індикатори доступу випускників ЗВО на ринок праці як такі, що розкривають далекий від бажаного взаємозв'язок ринку освітніх послуг і ринку праці, характеризують середовище освітньої міграції з працересурсної сторони. Тому такі показники, як частка випускників ЗВО, які отримали направлення на роботу, та частка випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію, можуть бути індикаторами активізації переміщень за освітнім фактором.

Мотиваційну роль щодо виштовхування чи втримування освітніх мігрантів відіграють економічні чинники: номінальна заробітна плата на одного штатного працівника, рівень безробіття населення, а також політичний фактор, який презентовано кількістю внутрішньо переселених осіб зі Сходу України та Криму на 10 тис. осіб населення. Відсутність можливості бути працевлаштованим, негідний рівень заробітної плати, який пропонує роботодавець випускнику, високий рівень безробіття в регіоні, складна військово-політична ситуація в країні мотивує українських студентів, викладачів, дослідників активно використовувати освітні стипендії, гранти як трамплін, щоб залишитися на Заході для працевлаштування. Отримавши західні дипломи, набувши закордонного досвіду наукових досліджень, освітні мігранти знаходять у цих країнах місце праці з гідною оплатою.

Крім зазначених вище умов мотиваційного впливу, особливість середовища освітньої міграції визначає також загальна міграційна ситуація та політика в регіонах та країні загалом (показник міграційного приросту або скорочення у межах міждержавної міграції), рівень та якість життя населення окремих регіонів (за показником індексу людського розвитку).

Можливість співпраці університетів і промисловості у дослідженнях. Зростання європейського вектору у намірах українців, які завершили навчання, науково-дослідну діяльність у західних ЗВО і фірмах, є загрозою не тільки величезної втрати людського капіталу, але й потребує продуманої політики (державних дій) щодо репатріації цих осіб на батьківщину, з одного боку, та формування їх особистого зацікавлення розвивати національну економіку – з другого. У цьому аспекті важко перебільшити значення механізмів стимулювання інноваційної діяльності та підвищення ефективності національної та регіональних інноваційних систем за участі вітчизняних університетів. Від того, як

активізуються зазначені процеси на українських теренах, залежить розвиток підприємницьких навичок та культури інновацій у ЗВО, формування критичного мислення у молодих науковців та студентів. Тому формування в Україні інноваційної моделі економіки, налагодження ефективної співпраці в підсистемі «університетська наука – виробництво» є важливим інструментом протидії освітнім міграціям населення. Ілюструють зазначені процеси показники, які характеризують: партнерство з інноваційної співпраці українських ЗВО; фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень коштом організацій сектору вищої освіти; надання інформації університетами для інноваційної діяльності; сумарний індекс інновацій. Нинішні тенденції у сфері інноваційної діяльності в Україні сприяють формуванню виштовхувальних тенденцій у середовищі освітньої міграції населення України.

Інституційні умови в освітній сфері. У контексті реформування та модернізації вищої освіти важлива роль відведена удосконаленню інституційного середовища. Державна освітня та міграційна політика, законодавча база, цінності, норми та пріоритети, а також організації та інститути, що їх регламентують, мають сприяти ефективному управлінню та розвитку процесів освітньої міграції. Серед них вагоме місце належить інституту власності. Збільшення частки державного фінансування вищої освіти, зростання ролі університету як суспільного інституту з новітніми якостями ділової установи (корпоративної, підприємницької, управлінської тощо), а також неухильне скорочення упродовж останніх десяти років приватних ЗВО – це те, що слід враховувати, досліджуючи середовище освітньої міграції. З'ясувати його особливості у цій частині можна через показники частки університетів, академій, інститутів з приватною формою власності в загальній кількості ЗВО та частки студентів університетів, академій, інститутів, які навчаються за кошт держбюджету.

За останній десяток років інтенсифікувалися процеси академічної мобільності іноземців до України. За українським законодавством прийом на навчання громадян інших держав здійснюється на основі міжнародних договорів України, загальнодержавних програм і договорів, укладених ЗВО з юридичними та фізичними особами. Позитивна динаміка надання освітніх послуг іноземним студентам, яка має своїм наслідком збільшення доходів українських ЗВО, засвідчує розширення можливостей доступу до отримання знань громадянами інших держав і є важливою характеристикою середовища освітньої міграції. Для оцінювання варто використати показник кількості громадян інших держав, які навчаються у ЗВО, на 1000 студентів і показник кількості аспірантів-іноземців на 100 аспірантів. Хоча освітні міграції є менш масштабними порівняно з іншими

міграційними потоками, вони відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку як країн, що приймають на навчання іноземних громадян, так і тих, які їх відправляють, незалежно від терміну перебування за межами країни походження. Відібрані для оцінювання показники відображають інституційні умови формування середовища освітньої міграції в освітній сфері.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що особливості середовища освітньої міграції в Україні є визначальними при формуванні системи інформаційно-аналітичного супроводу моніторингу стану міграційної активності в частині оцінювання тенденцій та чинників, побудови сценаріїв та основних вимірів push-середовища міграційної активності населення регіону. З цієї метою нами запропоновано розраховувати регіональний індекс формування середовища освітньої міграції (РІФСОМ), в основу побудови якого покладені ідеї «теорії адитивної цінності» та інструментарій методу багатовимірної (кластерного) аналізу.

Список використаних джерел

1. *Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління.* Київ: Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2014. 141 с. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/files/a/2/a2732e1-economic-ied.pdf>
2. Гнатюк Т. О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент:* зб. наук. пр. 2018. Вип. 33. С. 85-89. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf>
3. European Parliament News New rules to attract non EU students, researchers and interns to the EU. *European Parliament:* Website. 2016. URL: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news#room/20160504IPR25749/new#rules#to#attract#non#eu#students#researchers#and#interns#to#the#eu>
4. Грінкевич О. С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України:* зб. наук. пр. 2013. Вип. 3(101). С. 254-264.
5. Питання навчання студентів та аспірантів, стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном: постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 411.

Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/411-2011-%D0%BF>

References

1. Ekonomichna skladova Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu ta YES: naslidky dlya biznesu, naseleण्या ta derzhavnoho upravlinnya [Economical part of Association Agreements between Ukraine and the EU: implications for business, population and government] (2014). Kyiv: Institute for Economic Research and Policy Consulting. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/files/a/2/a2732e1-economic-ied.pdf> [in Ukrainian].
2. Hnatyuk, T. O. (2018). Osvitnya mihratsiya z Ukrainy: suchasni tendentsiyi. [Educational migration from Ukraine: current trends]. In *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment [Scientific Journal of International Humanitarian University. Series: Economy and Management]:* Vol. 33 (pp. 85-89). Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf> [in Ukrainian].
3. European Parliament News New rules to attract non EU students, researchers and interns to the EU (2016). *European Parliament:* Website. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news#room/20160504IPR25749/new#rules#to#attract#non#eu#students#researchers#and#interns#to#the#eu>
4. Hrinkevych, O. S. (2013). Osvitnya mihratsiya v Ukraini ta sviti: instytutsiynе seredovyshe ta napryamy derzhavnoho rehulyuvannya [Educational migration in Ukraine and the world: institutional environment and directions of state regulation]. In *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine]:* Vol. 3(101) (pp. 254-264). [in Ukrainian].
5. Pytannya navchannya studentiv ta aspirantiv, stazhuvannya naukovykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv u providnykh vyshchykh navchal'nykh zakladakh ta naukovykh ustanovakh za kordonom [Issues of teaching students and postgraduate students, internships of scientific and scientific-pedagogical workers in leading higher educational establishments and scientific institutions abroad] (2011). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2011, Apr 13, 411. *Legislation of Ukraine:* Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/411-2011-%D0%BF> [in Ukrainian].

Надійшло 30.08.2019 р.